

Ahmadzaki Zaka

Ph.D Student, Department
of Criminal Law and
Criminology, University
of Guilan, Guilan, Iran.
(Corresponding Author)
zakaahmadzaki@gmail.com

Abbas Salmanpour

Assistant Professor,
Department of Criminal
Law and Criminology,
University of Guilan,
Guilan, Iran.
abba.salmanpour@gmail.com

Juridical and legal Rereading of the criminalization of pretending to fasting in Iran's Islamic Penal Code and Afghanistan's Penal Code

Abstract

One of the most important general and comprehensive orders of Islam is fasting in the holy month of Ramadan. It does not differentiate between the rich and the poor, and all people with conditions are obliged to fast without any privileges. Nowadays, unfortunately, pretending to fasting is a serious challenge that has spread among all Muslims and has become a social abnormality. Fasting in public, apart from the fact that it is considered a violation of the sanctity of the month of Ramadan, is disrespectful and insulting to the religion and the fasting people and arise dozens of negative religious, social, moral and educational consequences. Based on this, the researcher is trying to evaluate the pretense of fasting from the point of view of the Iranian Islamic Penal Code, the Afghan Penal Code and Islamic Jurisprudence, and examine the proof of the crime of pretending to fast. To understand the legal position of this act on the one hand, and on the other hand, to reduce the concern and reaction of citizens regarding the criminalization of this act, and to clarify the position of its criminalization in criminal policy. The findings of the upcoming research, which is based on the analytical and descriptive method, showed that the articles of the criminal laws of Iran and Afghanistan are not clear in this regard, but their content as well as jurisprudential statements consider the phenomenon of pretending to fast as a crime.

Keywords:

Pretending to fasting, criminalization, theoretical foundations, Islamic Penal Code, Penal Code.

احمدزکی زکا

دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، گیلان، ایران.
(نویسنده مسئول)

zakaahmadzaki@gmail.com

عباس سلمان‌پور

استادیار گروه حقوق، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه گیلان، گیلان، ایران.

abba.salmanpour@gmail.com

بازخوانی فقهی و حقوقی جرم‌انگاری تظاهر به روزه خواری در قانون مجازات اسلامی ایران و کد جزای افغانستان

چکیده

یکی از مهمترین دستورات عمومی و جامع آیین اسلام روزه‌داری در ماه مبارک رمضان است که میان فقیر و غنی، رئیس و مرئوس تفاوت نمی‌گذارد و همه افراد دارای شرایط، بدون هیچ امتیازی مکلف به امساک‌اند ولی متأسفانه تظاهر به روزه‌خواری، چالشی جدی است که می‌شود گفت در میان همه مسلمانان راه یافته و به یک ناهنجاری اجتماعی مبدل شده است. روزه‌خواری در ملأ عام، گذشته از اینکه حرمت شکنی ماه رمضان به شمار می‌رود، بی‌احترامی و توهین به دین و روزه داران است و ده‌ها پیامد منفی اعتقادی، اجتماعی، اخلاقی و تربیتی را به بار می‌آورد. بر این اساس، محقق، در تلاش است که تظاهر به روزه‌خواری را از نظر حقوق ایران و افغانستان (قانون مجازات اسلامی و کد جزا) و فقه اسلامی ارزیابی نموده و اثبات جرم بودن تظاهر به روزه‌خواری را بررسی کند. تا از یک سو جایگاه حقوقی این عمل دانسته شود و از سوی دیگر نگرانی و واکنش شهروندان را در خصوص جرم‌انگاری این عمل کاهش دهد و جایگاه جرم‌انگاری آن در سیاست کیفری تبیین گردد. یافته‌های تحقیق پیش‌رو که مبتنی بر روش تحلیلی و توصیفی است، نشان می‌دهد که در مجموع، مواد قوانین کیفری ایران و افغانستان در این خصوص صراحت ندارد اما محتوای آنها و هم چنین گزاره‌های فقهی، پدیده تظاهر به روزه‌خواری را جرم تلقی می‌کند.

واژگان کلیدی:

تظاهر به روزه‌خواری، جرم‌انگاری، مبانی نظری، قانون مجازات اسلامی، کد جزا.

مقدمه

همه امت اسلامی معتقد به فرضیت روزه ماه مبارک رمضان اند. اطاعت از این حکم را از یک سو فرمان برداری از امر خداوند و ارزش گذاری دینی می‌انگارند و از سوی دیگر مزایای اجتماعی و فردی و جسمی این حکم را مفید می‌دانند و عمل کردن بر آن را در جامعه ضروری می‌شمارند. بدون شک، اطاعت از اوامر الهی افزون بر پاداش اخروی، مزایای اجتماعی، فردی و جسمی را نیز برای افراد در بر دارد. از همین رو در خصوص ادای عبادات و پاداش نیک برای انجام دهندگان آن، آیات و روایات بسیاری نقل شده است. با توجه به فاصله زمانی میان ما و عصر پیامبر و یارانش و هجوم فرهنگی غرب و دشمنان اسلام که تلاش می‌کنند مسلمانان را از ارزش‌های دینی، مذهبی و فرهنگی بیگانه سازند و در این راستا از صرف هزینه‌های هنگفت هم فروگذار نمی‌کنند، به نظر می‌رسد که مسلمانان به ویژه نسل جوان بیشتر در معرض خطر و انحراف قرار دارند و از همین رو دیده می‌شود که آنها نسبت به احکام عملی و حتی اعتقادی اسلام کم توجه شده‌اند و گاه به اعمال و اقداماتی دست می‌یازند که احساسات مسلمانان را جریحه دار می‌نماید و در نتیجه از یک سو نظم اجتماعی مختل می‌شود و از سوی دیگر ارزش‌های اسلامی در جامعه کم‌اهمیت نشان داده می‌شود.

برای پیشگیری از این ناهنجاری‌ها حکومت اسلامی این را وظیفه خویش می‌داند که قوانین پیشگیرانه کیفری را وضع نماید تا از یک سو از ارزش‌ها و شعائر دینی پاسداری شود و از سوی دیگر شهروندان مسلمان در کنار هم به دور از هر نوع خلاف‌ورزی و توهین و تجاوز زندگی نمایند. از این رو یکی از موضوعات بحث‌برانگیز نسل امروزی مسلمانان در حوزه حقوق، جرم‌انگاری تظاهر به روزه‌خواری در قوانین کیفری است. دولت‌هایی که روزه‌خواری را جرم به حساب می‌آورند، به این نکته استناد می‌کنند که همه مسلمانان روزه ماه رمضان را یکی از ارکان دین اسلام و از واجبات دینی می‌دانند و از همین رو همگی به حرمت این ماه اتفاق نظر دارند و حرمت شکنی آن را خلاف آموزه‌های دینی و نادیده گرفتن باور جمعی مسلمانان می‌انگارند. چه بسا زمانی که شخصی در قلمرو حکومت اسلامی و در اماکن عمومی حرمت این ماه را زیر پا بنهد و در ملأ عام تظاهر به روزه‌خواری کند که در این صورت مسلماً هنجارهای دینی و اجتماعی و فرهنگی یک جمع بزرگی شکسته شده است و در واقع بی‌حرمتی و حتی توهین به شعائر و باورهای دینی مسلمانان صورت

گرفته است. بدون شک انتظارات جامعه اسلامی در چنین وضعی از دستگاه عدالت کیفری، جز برخورد قانونی و اصلاحی، چیزی دیگر نخواهد بود.

با توجه به موارد پیش‌گفته به مسائلی اساسی در این زمینه روبرو خواهیم شد که آیا می‌توان به طور قطع و یقین تظاهر به روزه‌خواری را جرم‌انگاری نمود؟ مبانی جرم‌انگاری در این باب چه چیزی می‌تواند باشد؟ و آیا در قوانین کیفری این دو کشور صراحتاً تظاهر به روزه‌خواری جرم‌انگاری شده است؟

در پاسخ به مسائل یاده شده، می‌توان گفت که تظاهر به روزه‌خواری در بسیاری از کشورهای اسلامی بر اساس یک سری مبانی جرم‌انگاری شده است و با متخلفین برخورد قانونی صورت می‌گیرد که این خود نشان می‌دهد تظاهر و تجاهر به این امر احساسات عمومی مسلمانان را جریحه‌دار می‌نماید. بنابراین، نباید انسان‌ها از اصل آزادی سوء استفاده نمایند و به دیگران صدمه بزنند. متون قوانین کیفری ایران و افغانستان (قانون مجازات اسلامی و کد جزا) در خصوص جرم‌انگاری تظاهر به روزه‌خواری صراحت ندارد و از همین رو برخورد قانونی و کیفر دادن متخلفین و برداشت‌ها و تفاسیر موسع از متون قانونی این موضوع را در میان حقوق‌دانان و عامه مردم بحث‌برانگیز کرده است. این در حالی است که گزاره‌های فقهی و حقوقی با استناد به یک سری مبانی و اصول، جرم‌انگاری تظاهر به روزه‌خواری را توجیه می‌نماید و این امر را برای دولت‌ها مشروع قرار می‌دهد.

با توجه به اهمیت این موضوع نویسنده با روش تحلیلی و توصیفی و مرور منابع فقهی و حقوقی و قوانین کیفری ایران و افغانستان به پاسخ مسائل اساسی در این زمینه پرداخته است. در این نوشتار افزون بر توجیه مداخله کیفری برای جرم‌انگاری تظاهر به روزه‌خواری، مواد قوانین کیفری ایران و افغانستان نیز مورد بحث قرار گرفته است. موضوع یاد شده که یکی از بحث‌برانگیزترین مسائل در میان اتباع کشورهای اسلامی به‌ویژه کشور جمهوری اسلامی ایران در ماه مبارک رمضان شمرده می‌شود در نوع خود بکر و تازه بوده و تا کنون پژوهشی به صورت تطبیقی در این حوزه انجام نشده است.

۱- مبانی نظری جرم‌انگاری تظاهر به روزه‌خواری

مداخله در رفتار دیگران نیازمند توجیه است (Simester, 2001: 5). در غیر این صورت بازداشتن شخص از اموری که دوست دارد و واداشتن وی به انجام اعمالی که وفق میل و خواسته او نیست، سبب خواهد شد که افراد در برابر این نوع مداخلات

از خود واکنش نشان خواهند داد. برای توجیه این گونه مداخلات نیاز به یک سری مبانی نظری است که اقدامات دولت را توجیه می‌نماید (محمودی، ودیگران، ۱۳۹۲: ۳۶). برای موجه دانستن دخالت دولت در محدودسازی آزادی‌های افراد دیدگاه‌های متفاوتی در حوزه حقوق مطرح شده است که هر کدام بیانگر این است که دولت‌ها برای نظام‌مندی اجتماع حق دارند قوانین و مقرراتی را وضع نمایند و در صورت نقض آن قوانین با ناقضان برخورد قانونی و عادلانه صورت بگیرد. با نیم‌نگاهی به پیشینه توجیه مداخله کیفری، به این نتیجه خواهیم رسید که این امر، زیرمجموعه کلی‌تر توجیه دولت است. چیزی که در سنت قرارداد اجتماعی فلاسفه قرن‌های ۱۷ و ۱۸ مثل هابز، لاک و کانت مورد بحث قرار گرفته بود (Simmons, 2001: 123) افزون بر این، در شریعت اسلامی احترام متقابل، ارزش‌گذاری حرمت و شعائر دینی و تسلیم شدن در برابر دستوره‌های الهی از جمله مبانی نظری در این باب به‌شمار می‌رود که در ادامه به تشریح این مبانی نظری پرداخته می‌شود.

۱-۱- نقض هنجارهای دینی و رسوم متعارف

به طور عام ارزش‌ها و هنجارها از مهم‌ترین مولفه‌های فرهنگی هر جامعه‌ای به‌شمار می‌آید. شناخت و معرفت فرهنگ هر جامعه در قدم نخست متکی به شناخت این پدیده‌ها است. فقدان ارزش‌های خاصی در جامعه، مردم را در تعیین اهداف و آرمان‌های اجتماعی خود دچار مشکل خواهد کرد. هنجارها افزون بر این که کنش‌ها و چگونگی تعاملات مردم را در شرایط و موقعیت‌های مختلف مشخص می‌نماید و نظم و انسجام اجتماعی را به وجود خواهد آورد، این را نیز می‌رساند که پای‌بندی به ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی توسط اعضای جامعه و رعایت آنها به منظور رسیدن به آرمان‌های اجتماعی، یکی از بارزترین نمادهای جامعه‌پذیری موفق هر جامعه‌ای شمرده می‌شود. به دیگر سخن، هنجارهای اجتماعی، رفتارهای مشخصی‌اند که بر اساس ارزش‌های اجتماعی قرار گرفته‌اند و با رعایت کردن آنها جامعه قانون‌مند به بار می‌آید (نیک‌گهر، ۱۳۶۹: ۱/۱۶۷). هنجارها مشخص می‌کنند که مردم چگونه در شرایط خاص در یک جامعه باید رفتار کنند، افراد آنچنان سریع و آسان با هنجارها انطباق می‌یابند که اصلاً از وجود آنها آگاه نمی‌شوند. در واقع افراد در جامعه بیشتر متوجه انحراف از هنجارها می‌شوند تا انطباق با آنها (توسلی، ۱۳۶۹: ۱۹۷).

موضوع اساسی در اینجا هنجارهای دینی است که با معنای تام هستی و والاترین هدف‌های انسان ارتباط دارد و با ایمان به روابط بین انسان و خدا شکل می‌گیرد. در تقسیم‌بندی هنجارهای دینی بدون شک روزه یکی از زیرمجموعه‌های آن شمرده می‌شود که مسلماً از دستورات شریعت الهی ناشی شده است و ریشه در وحی و روایات دارد و از این طریق به انسان‌ها ابلاغ می‌شود. هنجارهای دینی با عنایت به فطرت و نیاز آدمیان وضع شده است و چون ریشه وحیانی دارند با گذشت زمان نیز اصالت خود را از دست نمی‌دهند و برای انسان‌ها همیشه «هنجار» محسوب می‌شوند.

بنابراین وقتی شهروندان در یک جامعه ملزم به رعایت هنجارها به‌ویژه هنجارهای دینی هستند بدون شک نقض این هنجارها پیگرد قانونی را به همراه خواهد داشت که نظام‌ها نقض هنجارها را جرم‌انگاری نموده‌اند. حتی در دموکراسی‌های لیبرال، معنای بی‌اخلاقی عینی، شکل‌دهنده احساسات قانون‌گذار در وضع قانون است. در این نوع اخلاق‌گرایی، مبنای مداخله کیفری، نقض مهم‌ترین ارزش‌هایی است که می‌خواهد مورد حمایت قرار گیرد (محمودی، ودیگران، ۱۳۹۲: ۵۵).

۲-۱- حرمت‌گذاری به ارزش‌ها

بدون شک یکی از دستورها در شریعت اسلامی حرمت‌گذاری و بزرگ‌داشت از شعائرالله می‌باشد که در این آیت بیان شده است: ﴿ذَلِكُمْ وَمَنْ يَعْظَمْ حُرْمَاتِ اللَّهِ... ذَلِكُمْ وَمَنْ يَعْظَمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ﴾^۱ هر کس که تعظیم حرمت خدا را بجا آورد... این است و هر کس شعائر الهی را بزرگ دارد، این کار نشانه تقوای دل‌هاست.

مفسرین با استناد به صدر آیات ۳۰ و ۳۲ سوره حج می‌فرمایند: مراد از حُرْمَاتِ و شعائرالله اشیاء معزز و محترم خدا، یعنی احکام شرعی است که با آگاهی از آنها و عمل بر آنها مقصود آیت بر آورده می‌شود (عثمانی، ۱۳۷۷: ۹/۲۹۹). هر چند در قوانین کیفری ایران و افغانستان به صراحت به این موضوع پرداخته نشده است اما حداقل در رویه قضائی برداشت‌هایی مبنی بر این که روزه‌خواری در محضر عام یکی از مصادیق بارز حرمت‌شکنی به شعائر دینی است وجود دارد.

۱- حج: ۳۲.

در قوانین بسیاری از کشورها نیز با افرادی که در معابر و اماکن عمومی به ارزش‌ها و باورهای دینی و حتی تباری بی‌حرمتی نمایند، برخورد قانونی صورت می‌گیرد. سابقه جرم‌انگاری حرمت‌شکنی ماه‌های دیگری غیر از ماه رمضان را در نظام اسلامی و حقوق کیفری کشورهای اسلامی مشاهده می‌کنیم. اگر شخصی در ماه‌های حرام^۱ مرتکب قتل شود، دیه قتل تغلیظ می‌شود یعنی یک دیه و ثلث دیه را باید بپردازد. این امر در مذاهب فقهی و قانون مجازات اسلامی^۲ مصوب ۱۳۹۲ پذیرفته شده است (کلینی، ۱۴۰۷: ۵/ ۱۳۹؛ ابن‌قدامه، ۱۹۹۷: ۱۲/ ۲۳). نوع دیگر این ممنوعیت‌ها را در شریعت اسلامی در ایام ادای مراسم حج مشاهده می‌کنیم (سیدسابق، بی‌تا: ۱/ ۴۶۶). در واقع وقتی حرمت این ایام مراعات نشود بایستی متخلف جریمه بپردازد و حتی در پاره‌ای از موارد قضای حج بر وی واجب و الزامی می‌شود.

در کشور هند که برخوردار از ساختار سیاسی فدرال دموکرات است و آئین‌های متعددی را در بطن خود جا داده است گاو را حرمت می‌نهند (توفیقی، ۲۰۰۰: ۲۹). و حرمت‌شکنی این امر در قانون کیفری هند جرم‌انگاری شده است.^۳ در قانون جدید اصلاحی که در این زمینه در سال ۲۰۱۹ تصویب شد^۴ دیده می‌شود که حتی فروش کنسرو گوشت گاو را نیز ممنوع کرده‌اند.^۵ معبد معروف هندوها در اندونزی «Pura Luhur Batukaru» مکانی بسیار مقدس است و حرمت‌شکنی آن مجازات و تنبیه را در پی دارد.^۶

بنابراین، می‌توان گفت که حرمت‌گذاری ارزش‌ها و باورهای دینی در هر دین و آئینی اصلی انکارناپذیر است و نظام‌های حقوقی برای حمایت از ارزش‌های دینی، اجتماعی و فرهنگی شهروندان، محدودیت‌هایی وضع نموده‌اند تا حرمت باورهای اجتماعی حفظ شود و جامعه از هر گونه هرج و مرج و آسیب‌پذیری ایمن بماند.

۱- رجب، ذی القعدة، ذی الحجه، محرم.

۲- ماده، ۵۵۵.

3- the Delhi Agricultural Cattle Preservation Act, 1994 Section 1, 2,3 of the Delhi Agricultural Cattle Preservation Act.

4- THE HARYANA GAUVANSH SANRAKSHAN AND GAUSAMVARDHAN (AMENDMENT) ACT 2019

5- Section 1 of the THE HARYANA GAUVANSH SANRAKSHAN AND GAUSAMVARDHAN (AMENDMENT) ACT 2019.

۶- بر اساس گزارش شبکه‌های بین‌المللی یک بازیگر کانادایی از اندونزی به خاطر رقصیدن بر این کوه اخراج می‌شود، بعد از این اتفاق، رئیس اداره مهاجرت محلی بار دیگر از همه گردشگران خارجی درخواست کرده است که به قوانین و فرهنگ بالی احترام بگذارند. globalnews.ca/news/

۱-۳- اصل اخلاق‌گرایی قانونی

اخلاق‌گرایی قانونی به معنای به کارگیری مجازات به منظور حفظ و ترویج موازین اخلاقی است. رویکرد معتدل اخلاق‌گرایی قانونی معتقد است که اخلاق متعارف جامعه موجب تداوم و استحکام جامعه است، وجدان جمعی را بیدار خواهد کرد و نقض این اصول اخلاقی باعث اختلال در نظم و انسجام جامعه می‌شود و وجدان جمعی را علیه آن می‌شوراند. لرد دولین از مدافعان این نظریه است (آقابابایی، ۱۳۹۳: ۱۰).

در این مبنای عملی که ذاتاً غیراخلاقی است قابل جرم‌انگاری خواهد بود البته این اطلاق شامل هر گونه عمل ضد اخلاقی اعضای اجتماع نمی‌شود بلکه مراد اخلاق متعارف جامعه است. اما در اسلام و نظام‌های ایدئولوژیک که باتکیه بر اعتقادات دینی، مطلق بودن اخلاق را به عنوان یک رهاورد بزرگ از جانب باری تعالی به جامعه بشری می‌انگارند، نه تنها اندیشیدن سازوکارهای (سلبی یا ایجابی یا ...) در راه به کارگیری تعالیم و اصول اخلاقی اسلامی از سوی اولی‌الأمر مذموم نیست و دخالت در زندگی مردم شمرده نمی‌شود، بلکه در نگاه باورمندان واقعی به آن، ممدوح است (کاظمی و دانش آرا، ۱۳۹۹: ۳۰۳-۳۰۴).

دانشمندان حقوق کیفری اصول متعددی را در خصوص اقتدار دولت معرفی نموده‌اند. اما به نظر می‌رسد که تمام این اصول در سه اصل بنیادین خلاصه می‌شود: اصل ضرر، پدرسالاری و اخلاق‌گرایی قانونی. بر اساس اصل ضرر، بایستی رفتارهایی ممنوع و قابل مجازات باشند که به افراد آسیب می‌رساند. این ایده ریشه در تفکرات فیلسوف مشهور قرن هجدهم جان استوارت میل دارد. اصل پدرسالاری یا حمایت‌گرایی قانونی به محدود کردن آزادی خود فرد تعریف شده است، به این مفهوم که بر اساس این اصل مصلحت خود مرتکب مد نظر است و برای حفاظت فرد از آسیب‌های جسمانی یا روانی، دولت محدودیت‌هایی را بر وی وضع می‌نماید و نقض آنها را جرم‌انگاری می‌کند و با مجازات پاسخ می‌دهد (Dworkin, 2010: 1). اما اخلاق‌گرایی مفهوم و رویکردی است که آسیب رساندن فرد به دیگران یا ضرر زدن شخص به خود را تنها معیار جرم‌انگاری نمی‌داند. در این رویکرد افزون بر صورت‌های پیش‌گفته، به دلیل غیراخلاقی بودن، منکر بودن، مغایر با معیارهای مورد پذیرش افراد جامعه، مخالف با ارزش‌های بنیادین و... زمینه جرم‌انگاری اعمال را فراهم می‌کند. ارزش‌های وحی‌محور از ارزش‌هایی است که اخلاق‌گرایی قانونی برای محافظت از آنها محدودیت وضع می‌نماید

و نقض آنها را جرم‌انگاری می‌نماید (Stanton, 2006: 5). در اصطلاح اخلاق‌گرایی قانونی، معنای عام اخلاق مراد است که شامل سه نوع اخلاق می‌شود؛ اخلاقی که مبدأ آن عقل است، اخلاقی که ریشه در آموزه‌های الهی دارد و اخلاقی که بر توافق و سنت‌های پذیرفته‌شده افراد جامعه‌ای خاص، بنا شده است. براین اساس، از دیدگاه اخلاق‌گرایی قانونی، رفتارهای غیراخلاقی مستحق کیفر است، زیرا در تناقض با ارزش‌های اساسی و برتری هستند که برای زندگی بشر ضروری شده است. دولت از دیدگاه اخلاق‌گرایی قانونی، تنها از منافع فرد یا افراد دفاع نمی‌کند بلکه به دفاع از ارزش‌های مهم و والا برمی‌خیزد. البته شناخت ارزش برتر ریشه در جهان‌بینی هر اندیشه‌ای دارد، و ارزش‌های گوناگونی را به عنوان ارزش‌های والاتر مدنظر قرار می‌دهد و به دفاع از آن می‌پردازد. این را نباید از یاد برد که سیاست جنایی در تمام زمینه‌های خود - از جمله جرم‌انگاری - تنها مبتنی بر علم و تجربه و مشاهده و آزمایش نیست بلکه بخش بزرگی از سیاست جنایی و کیفری کشورها متأثر از ارزش‌های جامعه یا ارزش‌های فلسفی و فکری اداره‌کنندگان جامعه است. هر کشوری حقوق کیفری ویژه خود را دارد (الهام و برهانی، ۱۴۰۰: ۸۰/۱).

بر اساس اخلاق‌گرایی قانونی امروزه در دنیای غرب خیلی از رفتارهای مباح و مشروع جرم‌انگاری شده است و به گفته دولین و هارت که بحث تقابل میان ارزش‌های انسان را مطرح نموده‌اند حتی اگر ضرری متوجه دیگری نشود باز هم جرم‌انگاری برخی رفتارها توجیه‌پذیر است.

به نظر می‌رسد که دخالت دولت در چنین مواردی امری مشروع و قابل توجیه است مشروط به اینکه آن دولت هوای توتالیتر شدن یا به تعبیر بهتر اقتدارگرایی فراگیر را نداشته باشد. علاوه بر این معضلات مهم سیاسی، اقتصادی و اجتماعی دیگر را نیز از میان برداشته باشد. در غیر این صورت، توجه به موارد مشخص فرعی و پشت کردن به مسائل مهم و اساسی بیانگر دفاع از ارزش‌های دینی، اجتماعی نخواهد بود.

۲- تظاهر به روزه‌خواری در فقه اسلامی

با توجه به اهمیت و جایگاه عبادات هم از حیث عمل و هم از نظر پاداش در دین اسلام به ویژه روزه ماه مبارک رمضان که به اعتقاد همه مسلمانان روزه در این ماه حکم الهی و یکی از پنج بنای اسلام و از جمله شعائر دینی و احکام عملی جزو

فروع دین^۱ محسوب می‌شود. براین اساس، فقهای اسلامی اتفاق نظر دارند که منکر روزه از دایره اسلام بیرون شده و کسی که بدون عذر شرعی آن را ترک نماید فاسق و گنهکار می‌گردد. با در نظر داشت شکل‌گیری اجماع مسلمانان و نبود اختلاف نظر در قطعیت و فرضیت آن به طور قطع می‌توان گفت که منکر آن از دایره اسلام بیرون می‌شود (جزری، ۱۴۲۴: ۱/۴۹۴) و بی‌حرمتی و توهین به این حکم الهی بایستی تنبیه و تعزیر را در بر داشته باشد.

فقهای اهل سنت تنها در صورت داشتن عذر شرعی و در حالت سفر با ذکر شرایط، افطار روز ماه رمضان را مجاز می‌دانند. وقتی موانع رفع و اقامت بعد از سفر محقق شد قضای آن روزها را لازمی دانسته‌اند. اما اگر کسی عمداً حرمت این ماه را بشکنند، علاوه بر لزوم قضاء و کفاره، باید تعزیر نیز بشود. فقهای حنفی و مالکی بر این باورند که اگر فردی در روز رمضان عمداً جماع نماید یا چیزی بنوشد یا بخورد افزون بر قضای آن روز هم کفاره پرداخت نماید و هم تعزیر شود و بر وی لازم است که در ادامه آن روز از خوردن و نوشیدن بازداشته شود. علت این تعزیرات را انتهاک حرمت ماه رمضان دانسته‌اند (زحیلی، ۲۰۱۰: ۲/۵۹۵).

حتی برخی از فقهای حنفی معتقدند اگر فردی روزه ماه رمضان را در محضر عام و از روی عمد افطار نماید می‌توان وی را کشت زیرا با این رویکرد حرام خدا را حلال قرار داده است (ابن نجیم، بی‌تا: ۲/۲۹۹). امام شافعی و قاضی عیاض از فقهای نامدار اهل سنت معتقدند «کسی که روزه رمضان را بدون عذر ترک نماید بایستی حبس شود و حتی از خوردن غذا و نوشیدنی در طول روز منع گردد» (عدل، ۱۹۰۵: ۲۹۲).

فقهای اهل تشیع نیز روزه را جزو فروع دین، برترین عبادات و از ارکان پنج‌گانه اسلام می‌شمارند، مراد از فروع دین در این مذهب احکام عملی اسلام است که یک مسلمان مکلف است به آنها عمل کند. فروع دین در مقابل اصول دین قرار دارد که هدف از آن اعتقادات اساسی دینی می‌باشد و باور به آنها شرط مسلمانی است. فروع دین اسلام از نظر فقهای امامیه احکام عملی اسلام مثل نماز، روزه، خمس، زکات، حج، جهاد، امر به معروف، نهی از منکر، تَوَلَّى و تَبَرَّى و... است (مصباح یزدی،

۱- یعنی فروع دین که در مقابل اصول قرار دارد.

۲- تَوَلَّى، یکی از فروع دین اسلام و در اصطلاح کلام شیعه، به معنای دوستی با پیشوایان دینی و امامان و پذیرش ولایت آنان است. در روایات، تَوَلَّى به همراه تَبَرَّى که مفهوم متضاد و مخالف آن است، با توصیفات از قبیل از مهم‌ترین واجبات، تحقق بخش ایمان و مهم‌ترین رکن ایمان آمده و از اموری است که به محضر و میت، تلقین می‌شود.

۱۳۸۴: ۱۱). به باور ایشان روزه، از بافضیلت‌ترین عبادات (نجفی، ۱۹۸۱: ۱۶/۱۸۱) و از ستون‌های پنج‌گانه اسلام (کلینی، ۱۴۰۷: ۴/۶۲؛ صدوق، ۱۴۱۳: ۲/۷۴) و گونه‌ای از جهاد شمرده شده^۱ و ترک آن باعث عذاب می‌شود (صدوق، ۱۴۱۳: ۲/۶۲۰).

این گروه از فقها، معتقدند که وجوب روزه در ماه رمضان از ضروریات دینی است پس اگر کسی در ماه رمضان از روی علم و تعمد روزه‌خواری کند و چنین کاری را حلال بشمارد، مرتد می‌شود و بایستی کشته شود و اگر این عمل را حلال ندانست و از روی علم و عمد افطار نمود، باید تعزیر شود و ۲۵ ضربه شلاق زده شود (یزدی، ۱۴۲۵: ۲/۴۰۵). دلیل شرعی این حکم در فقه اسلامی روایات صحیحی است که از اهل بیت^(ع) در کتاب‌های معتبر روایی ثبت شده است: نقل شده است که سماعه می‌فرماید: از امام صادق^(ع) در مورد این موضوع پرسیدم که مردی را در ماه رمضان گرفته‌اند که سه بار در میان دیگران روزه‌خواری کرده است. امام فرمود: هربار او را به نزد حاکم می‌برند و (بار اول و دوم تعزیر) و در مرتبه سوم اعدام می‌شود (مجلسی، ۱۴۰۳: ۹۶/۲۸۲؛ اشعری قمی، ۱۴۰۸: ۱۲۳).

در روایتی دیگر می‌خوانیم که امیر مومنان علی^(ع) مردی را که در ماه مبارک رمضان بدون عذر افطار کرده بود به خاطر حق ماه رمضان ۳۹ ضربه شلاق زد (صابری یزدی، ۱۳۷۵: ۳۰۹ حدیث شماره ۸۰۲). زیرا او در ماه رمضان تظاهر به روزه‌خواری نموده بود.

با واکاوی روایات و گزاره‌های فقهی اهل تشیع در این باب، به نظر می‌رسد که برای تظاهر به روزه‌خواری صراحتاً تعزیر در نظر گرفته شده است. فقهای اهل تشیع در این زمینه چنین گفته‌اند که یکی از احکام فقهی اسلام در باب روزه‌خواری این است که اگر کسی در ماه مبارک رمضان از روی علم و عمد روزه‌خواری کند و چنین رفتاری را حلال بشمارد، مرتد می‌شود اما اگر فردی افطار را در این ماه حلال بداند هرچند خود به آن مبادرت نکند، باز هم محکوم به ارتداد است. اما اگر روزه‌خواری کند ولی آن را حلال نشمارد، تعزیر می‌شود و اگر برای بار دوم روزه‌خواری کرد و تعزیر شد، در مرتبه سوم اعدام می‌شود و احتیاط واجب این است که در مرتبه چهارم اعدام شود (یزدی، ۱۴۲۵: ۲/۳۸، مسأله ۱۳). مستند شرعی این حکم در فقه اسلامی، روایات صحیحی است که از اهل بیت^(ع) در کتاب‌های

۱- (الضُّومُ فِي الْحَرْجِ جِهَادًا: روزه گرفتن در گرما، جهاد است).

معتبر روایی نقل شده است. که روایت سماعه و امیر مومنان علی^(ع) که در بالا ذکر شد مستند این حکم می‌باشد.

روایات متعدد دیگری با این مضمون در منابع روایی ثبت شده است که: «اصحاب الكبائر کلها إذا اقيم عليهم الحد مرتین قتلوا فی الثالثه»؛ مرتکبان گناهان کبیره، اگر بر آنها دو بار حد جاری شده باشد، در مرتبه سوم کشته می‌شوند (حر عاملی، ۱۴۱۴: ۳۱۴/۱۸). با این بیان به طور قطع می‌توان گفت که یکی از گناهان کبیره، آشکارسازی (تجاهر) به ترک واجبات الهی و از جمله روزه ماه مبارک رمضان است. بنابراین با اندکی تأمل در فقه اسلامی و دیدگاه‌های فقهای اسلام در این باب، به این نتیجه خواهیم رسید که روزه‌خواری به صورت عمد در محضر عام یک امر ناپسند و خلاف آموزه‌ها و ارزش‌های دینی، مذهبی و اجتماعی است و صراحتاً در فقه اسلامی برای متخلفین تعزیر در نظر گرفته شده است. از این رو باید جلوی افرادی را که به این مهم دینی و اجتماعی بهای قائل نیستند گرفته شود. در غیر این صورت، احکام و شعائر دینی یکی پس از دیگری اهمیت و قداست خود را از دست می‌دهد و جامعه اسلامی عاری از احکام عملی اسلام خواهد شد. هر چند در میان فقهای اسلامی اتفاق نظر برای جرم‌انگاری و تعزیر تظاهر به روزه‌خواری وجود ندارد، اما به نظر می‌رسد که آنان با در نظر داشتن قبح این رفتار، با وضع تعزیرات و جرم‌انگاری آن مخالف نیستند. بنابراین، ورود روایات هر چند معدود می‌تواند برای مواد قانونی که از شریعت اسلامی الهام می‌گیرد مستند قرار گیرد.

۳- تظاهر به روزه‌خواری در قانون مجازات اسلامی و کد جزا

در نظام‌های حقوقی کشورهای اسلامی به دلیل استواری‌شان بر اساس موازین اسلامی یکی از اهداف مهمی که دنبال می‌شود تأمین عدالت و نظم و حمایت از داشته‌های فرد و جامعه و حفظ ارزش‌های دینی است و در بسیاری از موارد دیده می‌شود که به مصالح و منافع اجتماعی ارجحیت داده می‌شود. بر همین اساس یکی از بحث‌هایی که در این نظام‌ها مورد توجه قرار گرفته، جرم‌انگاری تظاهر به روزه‌خواری در محضر عام است. در واقع نظام‌های حقوقی با این سیاست می‌خواهند حمایت از ارزش‌های دینی، اجتماعی و فرهنگی شهروندان را در اولویت قرار دهند تا حرمت باورهای دینی و اجتماعی حفظ شود و جامعه از هر گونه هرج و مرج و آسیب‌پذیری ایمن بماند و شهروندان با وجود تفاوت‌های دینی، مذهبی و نژادی با حفظ این حریم‌ها در کنار هم زندگی نمایند. به نظر می‌رسد

نظام‌های حقوقی کشورهای اسلامی در خصوص جرم‌انگاری تظاهر به روزه‌خواری رویکرد واحدی را دنبال نکرده است. در قوانین برخی دولت‌ها مثل قانون جنایی مراکش^۱، قانون کیفری پاکستان (احترام به ماه رمضان)^۲، قانون عقوبات قطر^۳ و قانون کشور کویت^۴ این موضوع صریح و بدون ابهام جرم‌انگاری شده است. اما در قوانین تعدادی از کشورهای اسلامی مثل موریتانی^۵، سودان^۶، بحرین^۷، عراق^۸، اردن^۹، عمان^{۱۰}، امارات^{۱۱} و سایر کشورهای اسلامی، به طور صریح این موضوع جرم‌انگاری نشده است و از تعابیر و واژه‌های کلی و عام در وضع مواد استفاده گردیده است. در قانون مجازات اسلامی ایران و کد جزای افغانستان نیز همین رویکرد دنبال شده است که اینک به بررسی مشروح مواد مربوط به این موضوع پرداخته می‌شود. می‌کند.

۳-۱- قانون مجازات اسلامی ایران

قانون‌گذار جمهوری اسلامی ایران، در کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) مصوب ۱۳۷۵ در ماده ۶۳۸ به دو جرم اشاره می‌نماید.^{۱۲} با دقت در صدر و ذیل این ماده به نظر می‌رسد که برای تحقق جرم ماده یاد شده بایستی مجموع شرایط ذیل فراهم باشد.

۱- ماده ۲۲۲ کل من عرف باعتناقه الدین الإسلامی، و تظاهر بالإفطار فی نهار رمضان، فی مکان عمومی، دون عذر شرعی، یعاقب بالحبس من شهر إلی سته أشهر و غرامه من اثنی عشر إلی مائه و عشرين درهما.

2- THE EHTRAM-E-RAMAZAN ORDINANCE, 1981.

۳- ماده ۲۶۷ قانون عقوبات قطر شماره ۱۱ سال ۲۰۰۴.

۴- قانون شماره ۴۴، ۱۹۶۸ فی شأن المجاهره بالإفطار فی رمضان (۴۴ / ۱۹۶۸).

۵- ماده ۳۰۶ - کل من ارتكب فعلاً مخرلاً بالحیا والقیم الانسانیه او انتهك حرمة من حرمت الله او ساعد علی ذلك، ولم یكن هذا الفعل داخلًا فی جرائم الحدود و القصاص او الیه یعاقب تعزیرًا بالحبس من ثلاث أشهر الی ستین و بگرامه من ۵۰۰۰ او قیه الی ۶۰۰۰۰ اوقیه.

۶- ۱۲۵ - من یسب علناً أو یهین، بأی طریقہ أیاً من الأدیان أو شعائرها أو معتقداتھا مقدساتھا أو یعمل علی إثارة شعور الاحتقار والزرایه بمعنتھما، یعاقب بالسجن مدة لا تجاوز سته أشهر أو بالغرامة أو بالجلد بما لا یجاوز أربعین جلده.

۷- ماده ۳۰۹ قانون العقوبات البحرینی.

۸- هرچند به طور صریح این عمل جرم‌انگاری نشده است اما رویه قضایی با استناد ماده ۲۴۰ قانون عقوبات این کشور برای کیفردهی مرتکبین دستگاه عدالت کیفری را محق می‌دانند.

۹- ماده ۲۷۴ قانون العقوبات الأردنی.

۱۰- القانون الجزائی لعمان، شماره ۱۹۷۴/۷، ماده ۱۰/۳۱۲.

۱۱- قانون العقوبات الإتحادی (۳ / ۱۹۸۷) شماره ۳۱۳، لدولة الامارات العربیة المتحدہ.

۱۲- ماده ۶۳۸: هرکس علناً در انظار و اماکن عمومی و معابر تظاهر به عمل حرامی نماید علاوه بر کیفر عمل به حبس از ده روز تا دو ماه یا تا (۷۴) ضربه شلاق محکوم می‌گردد و در صورتی که مرتکب عملی شود که نفس آن عمل دارای کیفر نمی‌باشد ولی عفت عمومی را جریحه‌دار نماید فقط به حبس از ده روز تا دو ماه یا تا (۷۴) ضربه شلاق محکوم خواهد شد.

شرط اول: علنی بودن است یعنی رفتاری که متضاد پنهانی باشد و این شرط تحقق جرم است مثلاً در سرقت حدی، علنی بودن به عنصر روانی باز می‌گردد به این مفهوم که شخص باید قصد آشکار کردن عمل خود را داشته باشد و بدان تجاهر و تظاهر نماید. بنابراین اگر فردی عملی را به طور پنهانی انجام دهد مشمول عنوان مجرمانه این ماده نخواهد بود (آزاده، ۱۴۰۱: ۵۴۴).

به دیگر سخن، جرم موضوع ماده ۶۳۸ قانون مجازات اسلامی از جمله جرائم عمدی است زیرا مرتکب باید علاوه بر علم و آگاهی به غیرقانونی بودن و حرام بودن عمل ارتكابی، قصد انجام آن را نیز باید داشته باشد. لازم نیست که این قصد به منظور جریحه‌دار کردن عفت عمومی باشد بلکه «صرف احراز عمد عام او ناظر به انجام عمل حرام یا رفتاری که از نظر اکثریت افراد ملت مسلمان ایران عفت عمومی را جریحه‌دار می‌کند و کاشف از قصد مرتکب مبنی بر ممنوعیت شرعی یا قانونی است کفایت می‌کند» (ولیدی، ۱۳۸۶: ۲۰۵).

شرط دوم: تحقق عمل در انظار، اماکن و معابر عمومی می‌باشد. پس ملاک علنی بودن این است که مکان مورد نظر که عمل در آن انجام شده است معد تردد و حضور آزادانه مردم باشد.

شرط سوم: حرام بودن عمل انجام شده است. در مواجهه با این ماده نخستین موردی که به ذهن متبادر می‌شود این است که اصولاً مراد قانون‌گذار از عمل حرام چیست؟ این پرسشی است که شاید در ذهن هر خواننده ایجاد شود. همان‌گونه که می‌دانیم اعمال حرام طیفی وسیعی دارد که در قوانین کیفری ایران فاقد تعریف مشخص است. با بررسی منابع فقهی نیز تعریفی جامع و مورد اتفاق فقها از عمل حرام دیده نمی‌شود (آزاده، ۱۴۰۱: ۵۴۵). این در حالی است که مطابق ماده ۲ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ جرم را رفتاری عنوان نموده است که در قانون برای آن مجازات تعیین شده است و لذا رفتار مجرمانه بایستی در قانون صراحتاً پیش‌بینی شده باشد. و نهایتاً شرط چهارمی داشتن کیفر قانونی برای فعل حرام نیز لازمی است. یعنی هر فعل حرام را در بر نمی‌گیرد بلکه می‌باید آن فعل حرام دارای مجازات قانونی باشد.. جرم و جرم‌انگاری قانونی شده باشد.

پرسشی که در این جا مطرح می‌شود این است که آیا به جز شرط فقدان کیفر قانونی، وجود سایر شرط‌ها که در صدر ماده بیان شده است در عمل انجام شده لازمی است؟ با توجه به صراحت این شروط در صدر و ذیل ماده، به نظر می‌رسد

وجود آنها لازمی باشد در غیر آن چگونه ممکن است عفت عمومی را جریحه دار کند در حالی که متظاهران و در مکان عمومی صورت نگیرد. با در نظر داشت مطالب یاد شده آیا تظاهر به روزه خواری منطبق با ماده ۶۳۸ خواهد بود یا خیر؟

در پاسخ به این پرسش به نظر می‌رسد اتفاق نظر میان حقوق دانان و دستگاه قضایی ایران وجود ندارد زیرا بر اساس صدر این ماده، رویه قضایی و مقام‌های نظارتی طوری است که روزه خواری در معابر و اماکن عمومی را از مصادیق جرائم مشهود و قابل تعقیب می‌دانند. بنابراین حداکثر مجازات روزه خواری در ملاء عام، ۷۴ ضربه شلاق است و دیگر مجازات روزه خواری، ۱۰ روز تا دو ماه زندان در نظر گرفته شده است.^۱

۱-۱-۳- گروه موافقین و رویه قضایی

بر اساس گزارش ضابطان دادگستری مبنی بر این که دو فرد در پارک همدان در حال کشیدن سیگار در ملاء عام در ماه مبارک رمضان بودند که دستگیر و به دادسرا اعزام می‌شوند. پس از تحقیقات، بازپرس به استناد ماده ۶۳۸ کتاب پنجم قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) مصوب ۱۳۷۵ قرار جلب به دادرسی صادر و پرونده توسط دادستان با صدور کیفرخواست به دادگاه کیفری دو همدان ارجاع می‌شود. رأی دادگاه^۱ به تاریخ ۱۳۹۹/۴/۱ در جلسه فوق العاده شعبه ۱۰۲ دادگاه کیفری دو همدان تشکیل شد. دادگاه با ملاحظه اوراق و محتویات پرونده به مشهود بودن بزه ارتكابی و دستگیری متهمان در حین ارتكاب بزه و اقرار صریح و مقرون به واقع، متهمان را مجرم قلمداد نمود و به استناد قانون ماده ۶۳۸ قانون مجازات اسلامی هر یک از متهمان را به تحمل هفتاد و چهار ضربه شلاق تعزیری درجه شش محکوم نمود. اما با توجه به جوانی و فقد سابقه کیفری و اظهار ندامت آنان و پیش‌بینی

۱- در تازه‌ترین واکنش مقامات قضایی جمهوری اسلامی ایران دیده می‌شود که آقای منتظری دادستان کل کشور در نامه‌ای خطاب به سردار اشتری فرمانده نیروی انتظامی بر ضرورت حفظ حرمت این ماه بزرگ تاکید کرده و خواستار اقدامات پیشگیرانه در خصوص روزه خواری در ملاء عام و برخورد با حرمت‌شکنان شده است. مستند این نامه همان طوری که در متن آن آمده است وظایف مصرحه در اصل هشتم قانون اساسی جمهوری اسلامی و تکالیف مقرر در آیین دادرسی کیفری و لزوم اهتمام بیشتر به فریضه امر به معروف و نهی از منکر و حفظ شعائر دینی، عنوان شده است.
۲- پرونده کلاسه ۹۹۰۹۸۸۱۲۲۹۶۰۰۱۲۹ شعبه ۱۰۲ دادگاه کیفری دو همدان (۱۰۲ جزایی سابق).

اصلاح آنان در آینده که مرتکب جرمی نمی‌شوند به استناد مواد مربوطه، مجازات مذکور را به مدت یک سال تعلیق نمود.

آنچه که در این رأی قابل ملاحظه است، تفسیر و برداشت موسع برخی دادگاه‌ها از ماده ۶۳۸ است که به محض آگاهی از حرمت یک عمل، آن را مصداق ماده قرار داده و مرتکب آن را مجازات می‌نمایند.

اما این تفسیر و برداشت از ماده ۶۳۸ با در نظر داشت ذیل ماده و تبصره آن از منظر حقوقی امری اتفاقی نیست زیرا تفسیر و برداشت از این ماده در میان حقوق‌دانان و حتی رویه قضایی متفاوت است. غالب حقوق‌دانان و صاحب‌نظران براساس ماده ۶۳۸ قانون مجازات اسلامی روزه‌خواری در ملاء عام را جرم می‌دانند (جهان‌بخشی، ۱۳۹۹: ۷). برخی رویه‌های قضایی نیز تظاهر به روزه‌خواری در ملاء عام را مصداق ارتکاب فعل حرام عنوان نموده‌اند.^۱ دادیار اسلامشهر در رأی صادره خود^۲ روزه‌خواری را به دلیل عدم جرم‌انگاری و عدم جریحه‌دار کردن عفت عمومی به استناد تبصره ماده ۳۰۶ قانون آیین دادرسی کیفری^۳ این رأی را صادر می‌نماید: «روزه‌خواری از جمله جرائم منافی عفت نبوده و عفت عمومی را جریحه دار نمی‌کند. لذا با توجه به جرم نبودن عمل ارتكابی، قرار منع تعقیب مستنداً به ماده ۲۶۵ از قانون آیین دادرسی کیفری صادر و اعلام می‌گردد».

افزون براین، از ماده فوق به صراحت مستفاد می‌شود که نفس عمل روزه‌خواری حرام است اما دارای کیفر نمی‌باشد و افزون بر این روزه‌خواری عفت عمومی را جریحه دار نمی‌کند، و عفت عمومی ارتباط به مسائل جنسی دارد (محمدی، ۱۳۹۵: ۱۲۰). تبصره ماده مذکور نیز این مدعا را تأیید می‌نماید.^۴

در تأیید این نظر می‌توان به این هم استناد کرد که در صدر و انتهای نامه‌ای دادستان کل کشور به فرمانده نیروی انتظامی استنادی به ماده ۶۳۸ نشده است و این خود نشان می‌دهد که استناد به ماده فوق اعتبار حقوقی ندارد. اما آنچه که جالب توجه است برداشت کلی مقامات قضایی و نیروی انتظامی این است که

۱- شماره دادنامه قطعی: ۹۲۰۹۹۷۰۲۲۰۴۰۰۸۸، تاریخ دادنامه قطعی: ۱۳۹۲/۷/۷، رئیس شعبه ۱۰۸۹ دادگاه عمومی جزایی تهران.

۲- شماره قرار: ۹۶۰۹۹۷۲۸۸۴۸۰۰۳۳۴، (۱۳۹۶/۳/۲۰). دادیار شعبه دهم دادداری داسرای عمومی و انقلاب اسلامشهر.

۳- منظور از جرائم منافی عفت جرائم جنسی حدی، همچنین جرائم رابطه نامشروع و تعزیری مانند تقبیل و مضاجعه است.

۴- تبصره: زمانی که بدون حجاب شرعی در معابر و انظار عمومی ظاهر شوند به حبس از ده روز تا دو ماه و یا از پنجاه هزار تا پانصد هزار ریال جزای نقدی محکوم خواهند شد.

روزه‌خواری در محضر عام را عملی هنجارشکن و هدف از برخورد با حرمت‌شکنان را نهی از منکر و حفظ شعائر دینی می‌خوانند.

۳-۱-۲- گروه مخالف

بسیاری از حقوق‌دانان، مخالف قرار دادن تظاهر به روزه‌خواری در ذیل ماده ۶۳۸ هستند و در پاسخ به سؤال مطرح شده می‌فرمایند از این که تظاهر به روزه‌خواری فاقد وصف قانونی است، پس با صدر ماده یاده شده منطبق نمی‌باشد. زیرا در این ماده، عبارت «علاوه بر کیفر عمل» نشان‌دهنده آن است که ماده فوق‌الذکر اساساً درباره رفتارهای حرامی بحث می‌نماید که در قانون مجازات اسلامی برای آن کیفر تعیین شده باشد؛ علاوه بر کیفر عمل، به حبس از ده روز تا دو ماه یا تا هفتاد و چهار ضربه شلاق محکوم می‌گردد (آزاده، ۱۴۰۱: ۵۴۷). در واقع می‌توان گفت که منظور از کیفر، تعزیرات و حدود است بنابراین جرائم موضوع این ماده قبلاً در قانون جرم‌انگاری شده‌اند.

با اندکی دقت در کتاب پنجم قانون مجازات مبحث تعزیرات در مواد ۶۳۷ و ۶۳۸ با رویکرد قانون‌گذار کاملاً واضح می‌شود که در این دو ماده و تبصره آن به طور کلی و بدون بیان جزئیات بیشتر جرائم علیه عفت و اخلاق را جرم‌انگاری کرده است. در ماده ۶۳۷ از روابط نامشروع یا عمل منافی عفت غیر از زنا نام برده شده است. مراد قانون‌گذار از بیان این موارد اعمال منافی عفتی است که بین دو شخص به‌دور از انظار عموم صورت گیرد. در ماده بعدی به این مفروض پرداخته است که اگر آن عمل حرام در انظار و اماکن عمومی و معابر نیز انجام شود قابل تعزیر است. اما اگر نفس عمل ارتكابی، کیفر نداشت اما عفت عمومی را جریحه‌دار می‌کرد، آن عمل نیز قابل کیفر است. در ذیل تبصره‌ای بیان شده است که مراد از آن اعمالی که عفت عمومی را جریحه دار می‌نماید ترک حجاب شرعی است. حالا پرسش این است که تظاهر به روزه‌خواری یک عمل حرام است ولی کیفری برایش در قانون تصریح نشده است آیا این عمل عفت عمومی را جریحه‌دار می‌کند یا خیر؟ در پاسخ به این پرسش باید گفت که در قانون مجازات اسلامی هیچ اشاره‌ای به جرم‌انگاری تظاهر به روزه‌خواری نشده است و صرفاً از عبارات کلی و مبهم (تظاهر به عمل حرام) استفاده شده است و از محتوی و تبصره ذکر شده در این باب تنها همین مفهوم بدست می‌آید که عفت عمومی با مسائل جنسی مرتبط است و به همین سبب از تبصره ماده ۶۳۸ با صراحت مصداق عمل حرام مستفاد می‌شود.

افزون بر موارد یاد شده، نگارش ماده ۶۳۸ به این شیوه خالی از اشکال نیست. زیرا پذیرش اصل قانونی بودن جرم و مجازات در قانون اساسی ایران اقتضا دارد که قانون‌گذار عادی با وضع قوانین مبهم و بکارگیری عبارات کلی و نارسا در نگارش و انشای متون و عبارات قانونی، مانند تظاهر به عمل حرام که در ماده ۶۳۸ آمده است زمینه را برای استنباط شخصی و تفسیرهای موسع قضات از قانون هموار نسازد. زیرا استفاده از عبارات مبهم در انشا و نگارش قانون، قاضی را در مقام اجرا دچار بلا تکلیفی می‌نماید.

ماده دوم قانون مجازات اسلامی مصوب ۹۲ در خصوص جرم‌انگاری فعل و ترک آن چنین صراحت دارد: «هر رفتاری اعم از فعل یا ترک فعل که در قانون برای آن مجازات تعیین شده است، جرم محسوب می‌شود». براساس اصل قانونی بودن جرائم و مجازات‌ها، جرم‌انگاری و اعمال مجازات بدون تصریح در قانون، مجاز و مشروع نیست (هاشمی، ۱۳۹۴: ۱۹۲).

اشکال دیگری که به نظر می‌رسد از عبارات مبهم این ماده مفهوم شود این است که مصادیق عمل حرام که بیان و اعلام آن برای عموم مردم، از وظایف حکومت اسلامی است، اعلام نشده است. بنابراین حکم شرعی در خصوص رفتارهای حرام زمانی قطعیت می‌یابد که علاوه بر تشریح و استنباط حرمت، توسط دستگاه دولتی برای همگان اعلام شود. در غیر این صورت مردم در برابر حکومت مسئولیتی نخواهند داشت. با توجه به این که قوه مقننه به موجب قانون اساسی عهده‌دار تدوین و اعلام محرمات شرعی است. با عدم صراحت قانون در بیان مصادیق عمل حرام و مجازات آن، اعمال مجازات تعزیری با استناد به ماده ۶۳۸ نسبت به افراد، فاقد وجهت شرعی است. مضافاً این که اصول عقلی برائت، اباحه و قاعده قبح عقاب بلا بیان که از مستندات قوی در منابع کتاب و سنت برخوردار است، بهتر می‌توان به اشکالات و ایرادات ماده ۶۳۸ قانون مجازات اسلامی پی برد. از همین رو برداشت‌ها و تفسیرهای دوگانه از این ماده سبب شده است که سیاست کیفری جمهوری اسلامی در چنین مواردی، مبهم و بی‌پاسخ و قابل انتقاد باشد.

۳-۲- کد جزای افغانستان

کد جزای کشور افغانستان مصوب سال ۱۳۹۶ که جرائم و جزایهای تعزیری را تنظیم نموده است، اهانت به ادیان را در فصل ششم نیز جرم‌انگاری کرده است. در این کد هر چند تظاهر به روزه‌خواری را صراحتاً جرم‌انگاری ننموده است اما از

فقرة یک ماده ۳۲۵ که تجاوز به پیروان ادیان به واسطه قول یا فعل را جرم‌انگاری نموده است، برمی‌آید که تظاهر به روزه‌خواری مشمول توهین به دین اسلام شمرده شود و مطابق احکام مندرج فصل یاد شده مجازات می‌گردد. فقرة (۱) ماده ۳۲۵ چنین اشعار دارد «شخصی که معتقدات یا احکام دین مقدس اسلام را توهین یا تحریف نماید، به حبس متوسط، محکوم می‌گردد». ^۱ با در نظر داشتن تقسیم‌بندی جرائم از لحاظ خفت و شدت مجازات به قباحت، جنحه و جنایت ^۲ در کد جزا، توهین به احکام دین مقدس اسلام که مرتکب آن به حبس متوسط (بیش از یک سال تا پنج سال) ^۳ محکوم می‌شود. مشمول جنحه قرار گرفته است. ^۴

با توجه به واژه‌های بکاره رفته در فقرة (۱) ماده ۳۲۵ (معتقدات و احکام دین مقدس اسلام) می‌توان روزه ماه مبارک رمضان را مشمول آن دانست زیرا به اتفاق همه امت اسلامی روزه ماه رمضان یکی از احکام مهم عملی در اسلام است و همه مسلمانان به قطعیت و فرضیت آن اجماع دارند. هر چند تظاهر به روزه‌خواری در متن این ماده تصریح نشده است اما به نظر می‌رسد که قانون‌گذار در استفاده و انشای عبارات از متون فقهی الهام گرفته است و نسبت به عبارات ذکر شده در قانون مجازات اسلامی ایران که کلی، مبهم و نارسا است دقت لازم را مبذول داشته است. حقوق‌دانان افغانستان با استناد به اصطلاح بکار رفته احکام در عبارات فقرة (۱) ماده مذکور احکام فقهی را مشمول آن می‌دانند. ^۵

در شرح کد جزا حقوق‌دانان تصریح نموده‌اند که «رفتار مجرمانه فقرة (۱) شامل توهین یا تحریف معتقدات یا احکام دین مقدس اسلام می‌گردد. مراد از واژه «معتقدات» اصول اعتقادی اسلام است که توحید، نبوت و معاد می‌باشد و مراد از «احکام» احکام فقهی است و بنابراین، با مشخص شدن مفهوم معتقدات و احکام دین مقدس اسلام، رفتار مجرمانه نیز شامل توهین یا تحریف یکی از معتقدات اصولی اسلام و یا احکام فقهی می‌گردد. ^۶

۱- فقرة (۱) ماده ۳۲۵ کد جزا.

۲- ماده ۲۸ کد جزا.

۳- ماده ۱۴۷ کد جزا.

۴- ماده ۳۰ کد جزا.

۵- شرح کد جزا، ماده ۳۲۵.

۶- شرح کد جزا، ماده ۳۲۵.

اگر کسی با استناد به قانونی بودن جرائم و مجازات‌ها که یک اصل پذیرفته شده در قانون اساسی افغانستان و قوانین کیفری این کشور است، جرم پنداشتن تظاهر به روزه‌خواری را نپذیرد و مدعی شود که تظاهر به روزه‌خواری صراحتاً در فقره (۱) ماده مذکور و سایر مواد قوانین جزایی جرم‌انگاری نشده و این رویکرد در مخالفت صریح با ماده ۲۷ قانون اساسی است که چنین می‌گوید: هیچ عملی جرم شمرده نمی‌شود مگر به حکم قانونی که قبل از ارتکاب آن نافذ گردیده باشد. هیچ شخص را نمی‌توان تعقیب، گرفتار یا توقیف نمود مگر بر طبق احکام قانون. هیچ شخصی را نمی‌توان مجازات نمود مگر به حکم محکمه با صلاحیت.^۱

هر چند در قانون تظاهر به روزه‌خواری صراحتاً جرم‌انگاری نشده است اما دیدگاه حقوق‌دانان افغانستان می‌تواند در این زمینه درست باشد. زیرا روزه یکی از احکام مشهور دین مقدس اسلام است و عبارت بکار رفته (احکام دین مقدس اسلام) بر آن صدق می‌کند و یکی از مصادیق بارز آن روزه ماه مبارک رمضان است. می‌توان دید که با روی کار آمدن امارت اسلامی و لغو قوانین دوره جمهوری چگونگی سیاست کیفری را در این خصوص بر می‌گزینند. هر چند تا کنون خبری از وضع قوانین در نظام امارت اسلامی به شکل رسمی اعلام نشده است اما به نظر می‌رسد که آنان در این‌گونه مسائل سیاست کیفری سختگیرانه‌ای را در پیش بگیرند. به نظر می‌آید که نیروهای انتظامی امارت اسلامی، در نبود قانون پاس شده در این خصوص، در برخورد با این‌گونه رفتارهای هنجارشکن سیاست تشهیر را برگزیده‌اند. در مکتوب صادره از سوی ستره محکمه که در آن صلاحیت‌های محاکم را مشخص نموده است تنها به پیگیری این قضیه اشاره نموده است اما میزان مجازات آن را تعیین نکرده است. در این مکتوب که با شماره (۸۴۹) به تاریخ ۱۴۴۳/۱۱/۲۸ ق از سوی رئیس دارالانشاء ستره محکمه صادر شده است و پیگیری آن را از صلاحیت‌های ریاست دیوان عامه شمرده چنین نگاشته است: «توهین اسلام و شعائر الله تعالی به صورت خصومت». از متن این قسمت مکتوب، دانسته می‌شود که تظاهر به روزه‌خواری در رویه قضایی امارت اسلامی تا هنوز به شکل صریح جرم‌انگاری نشده است و عبارات به‌کار رفته در این مکتوب برگرفته از نصوص و متون دینی است. برخی قضات امارت اسلامی در پاسخ به حکم تظاهر به روزه‌خواری که از سوی نویسنده مطرح شده بود، فرمودند: تا کنون در این خصوص قانونی تدوین نشده

۱- ماده ۲۷ قانون اساسی.

است اما دست قضات در خصوص تعزیرات باز است و صلاحیت مجازات مجرمین را دارند. اگر چنین باشد این خود یکی از بزرگ‌ترین چالش‌های قضایی به‌شمار می‌رود که دست قضات را اعمال برداشت‌های شخصی از نصوص باز می‌گذارد.

برآمد

با نگاهی هر چند گذرا به سیاست کیفری ایران و افغانستان در خصوص جرم‌انگاری پدیده‌های مجرمانه آشکارا مشاهده می‌شود که سیاست کیفری این دو کشور بیش از هر جریان دیگری، متأثر از فقه اسلامی است. از همین‌رو به نظر می‌رسد در موضوع این نوشتار، واژه‌ها و اصطلاحات بکار رفته در این خصوص برگرفته از متون فقهی می‌باشد. مضافاً این که در مواد قانونی هر دو کشور تظاهر به روزه‌خواری به شکل صریح جرم‌انگاری نشده است. این در حالی است که گزاره‌های فقهی بر خلاف رویکرد تشریحی (قانون‌گذاری) روزه‌خواری و تظاهر به آن را مشمول جرائم تعزیری دانسته است. اینکه چرا در انشاء و تدوین این نوع مواد از واژه‌ها و اصطلاحات فقهی استفاده شده و در تصریح عبارات تساهل صورت گرفته است پرسش‌برانگیز است. زیرا این رویکرد از یک سو سبب برداشت‌های متفاوت و چند پهلو از متون قانونی شده و از سوی دیگر مسئولین و کارمندان قضایی و نیروی انتظامی را در برابر مردم قرار می‌دهد. بنابراین قانون‌کارایی خود را در حوزه پیشگیری از جرائم، کاهش بزه‌کاری، تضمین امنیت عمومی و حفظ ارزش‌های اخلاقی از دست خواهد داد و در نهایت فاصله میان حکومت و مردم بیشتر خواهد شد. برای رهایی از خطرهای احتمالی و بالقوه در اجرایی نمودن ماده ۶۳۸ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) مصوب ۱۳۷۵ و ماده ۳۲۵ کد جزای افغانستان^۱ در خصوص جرم‌انگاری تظاهر به روزه‌خواری مناسب است در تعدیل ماده‌های یاد شده تجدیدنظر صورت بگیرد و به صورت واضح و شفاف با در نظر داشتن شرایط و اوضاع جامعه، اقدامات خردمندانه و جامعه‌شناسانه در دستور کار قرار بگیرد.

نکته دیگری که از لابلای بحث تطبیقی در این نوشتار استنباط می‌شود این است که اگر تظاهر به روزه‌خواری را مشمول مواد یاد شده قرار بدهیم و بر پایه آن مرتکبین را مجازات کنیم در واقع یکی از اصول بنیادین حقوق کیفری که اصل قانونی بودن جرائم و مجازات‌ها است بی‌اهمیت نشان داده خواهد شد. و این

۱- امارت اسلامی افغانستان تمام قوانین جزایی و مدنی را ملغی اعلام نموده است.

خطر را در پی دارد که این نوع قانون شکنی‌ها از سوی دستگاه عدالت کیفری باعث تجری بیشتر شود که در این صورت نظامی تام‌گرا و مدل سیاست جنایی اقتدارگرایی فراگیر در جامعه حکم‌فرما و فاصله میان دولت ملت بیشتر خواهد شد. برابر این اصل، بایستی جرائم و مجازات‌ها از قبل به صورت دقیق و مشخص و عینی تعیین شده باشد، نه با عبارات مبهم و کلی که باعث تورم هر روزه بزه‌کاری و مجازات گردد.

به نظر می‌رسد که قانون‌گذاران در انشاء و تصویب قانون مجازات اسلامی و کد جزا، فقه اسلامی (فقه امامیه و حنفی) را صرفاً در بخش حدود اساس قرار داده و از آن تبعیت نموده‌اند اما در بخش تعزیرات خویشتن را ملزم به تبعیت از فقه در جرم‌انگاری ندانسته و به همین سبب پاره‌ای از اعمال که در فقه اسلامی حتی حرام تلقی می‌شود جرم‌انگاری نشده است.

نتیجه‌گیری

روزه یکی از احکام عملی در اسلام است و تمام مسلمانان به وجوب آن اتفاق نظر دارند و آن را به عنوان یک هنجار و ارزش دینی می‌بینند. بر این اساس از برادران مسلمان و سایر شهروندان ساکن در کشورهای اسلامی انتظار دارند که به این باور آنها حرمت گذاشته شود تا از یک سو احساسات دینی آنان جریحه‌دار نشود و از سوی دیگر حرمت ماه رمضان مصون بماند. با توجه به این موارد به نظر نمی‌رسد که جرم‌انگاری تظاهر به روزه‌خواری بدتر از آزاد گذاشتن آن باشد. افزون بر این مداخله کیفری دولت‌ها در اموری که مؤید آنها اصول و مبانی حقوقی و فقهی است می‌تواند توجیه‌پذیر باشد و نباید شهروندان ناشیانه در برابر مداخلات دولت‌ها واکنش منفی نشان دهند. البته این مداخلات در صورتی می‌تواند توجیه‌پذیر باشد که قانون‌گذار در نگارش و استفاده از عبارات به‌کار رفته در مواد قانون دقت لازم را مبذول دارد و از عبارات کلی، مبهم و ناراسا استفاده نکند. به نظر می‌رسد این ایراد در ماده ۶۳۸ قانون مجازات اسلامی دیده می‌شود و برای رفع این مشکل پیشنهاد می‌گردد که مقنن بایستی به اصول ۱۵، ۳۶، ۱۵۶ (بند ۴) و ۱۶۹ قانون اساسی، عنایت بیشتری مبذول دارد و مصادیق عمل حرام و مجازات آنها را به نحو روشن و منجر در قانون تصریح نماید. پیش از اصلاح ماده مذکور رعایت اصول ۳۶ و ۳۷ قانون اساسی ایجاب می‌کند که قضات در مورد اعمال حرام غیر مصرح در قانون که فاقد کیفر قانونی هستند، رأی بر براءت صادر کنند. در خصوص پیشگیری

از حرمت شکنی ماه رمضان می‌توان از تجربیات کشورهای اسلامی چه آنهایی که این پدیده را جرم‌انگاری نموده‌اند و یا ننموده‌اند، استفاده کرد و با در نظر داشتن اصول و ارزش‌های جامعه‌شناختی قیودات و محدودیت‌هایی را در قالب مقرره‌ها وضع کرد. با روی کار آمدن نظام جدید در افغانستان که مدعی وضع قوانین براساس دستورات شرعی و فقه حنفی است، به نظر می‌رسد که جرم‌انگاری این نوع رفتارها با تصریح در نظر گرفته خواهد شد و انتظار می‌رود که دستگاه قانونی در این کشور سیاست کیفری خویش را با در توجه به تنوع مذاهب فقهی تدوین نماید تا عدالت به معنای واقعی آن در میان شهروندان تأمین شود.

برداشت‌های متفاوت از مواد مبهم و غیر صریح قوانین و برخورد نیروهای انتظامی با کسانی که در محضر عام تظاهر به روزه‌خواری می‌نمایند واکنش‌برانگیز شده است و برای برون‌رفت از برداشت‌های دوگانه و ابهام در مواد قانونی بایستی تجدید نظر شود و در نتیجه یا تظاهر به روزه‌خواری در محضر عام صراحتاً جرم‌انگاری شود و یا ابهام موجود و تفسیر موسع از مواد تبیین گردد.

منابع

الف) منابع فارسی و عربی

۱. قرآن کریم.
۲. ابن قدامه، موفق الدین (۱۹۹۷ م)، المغنی، ریاض: دار عالم الکتب.
۳. ابن نجیم، زین الدین بن ابراهیم (بی تا)، البحر الرائق شرح کنزالدقائق، دارالکتب الاسلامی.
۴. آزاده، سید رضا موسوی و دیگران (۱۴۰۱)، «تأملی بر روزه‌خواری در رویه قضایی؛ فعل مجرمانه یا فعل حرام»، تمدن حقوقی، ۱۱، ۵۳۷-۵۵۲.
۵. آقابابایی، حسین وزادفر (۱۳۹۳)، «جرم‌انگاری اعتیاد به مواد مخدر در پرتو اصل پدرسالاری حقوقی»، مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، ۱، ۱ - ۲۱.
۶. القانون الجنائی المغربی (قانون العقوبات مجموعه القانون الجنائی).
۷. القانون الجنائی الموریتانی ۱۹۸۳ م.
۸. القانون الجزائی لعمان، شماره ۱۹۷۴/۷.
۹. القانون الجنائی السوداني، سال ۱۹۹۱.
۱۰. المجاهره بالإفطار فی رمضان، قانون شماره ۴۴ سال ۱۹۶۸، کشور کویت
۱۱. الهام، غلامحسین، و برهانی (۱۴۰۰)، درآمدی بر حقوق جزای عمومی جرم و مجرم، چ ۶، تهران: میزان.
۱۲. توسلی، غلام‌عباس (۱۳۶۹)، نظریه جامعه‌شناسی، تهران: سمت.
۱۳. توفیقی، حسین (۲۰۰۰)، آشنایی با ادیان بزرگ، تهران: مؤسسه فرهنگی طه و مرکز جهانی علوم اسلامی.
۱۴. جانکی، فیروز محمودی و روستایی (۱۳۹۲)، «توجیه مداخله کیفری اصول و ضرورت‌ها»، پژوهش حقوق کیفری، ۳، ۳۵ - ۶۶.
۱۵. جزری، عبدالرحمن (۱۴۲۴)، الفقه علی مذاهب الاربعه، بیروت: دار الکتب العلمیه.
۱۶. جهان بخشی، محمدرضا (۱۳۹۹)، «بررسی جرم‌انگاری فعل حرام در چارچوب اصل قانونی بودن»، دومین کنگره بین‌المللی تحقیقات بین‌رشته‌ای در علوم انسانی اسلامی، فقه، حقوق و روانشناسی، تهران.
۱۷. حر عاملی (۱۴۱۴)، وسائل الشیعه، چ ۲، تهران: موسسه آل بیت علیهم السلام لاحیاء التراث.
۱۸. زحیلی، وهبه (۲۰۱۰)، موسوعه الفقه الاسلامی و القضايا المعاصره، دمشق: دارالفکر.
۱۹. سید سابق، (بی تا)، فقه السنه، قاهره: الفتح للاعلام العربی.

۲۰. شرح کد جزا، نشر شده در بنیاد آسیا، ۱۳۹۸.
۲۱. صابری یزدی، علی رضا (۱۳۷۵)، الحکم الزاهره، محمد رضا انصاری محلاتی، چ ۲، قم: مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی.
۲۲. صدوق، محمد بن علی (۱۴۱۳)، من لایحضره الفقیه، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲۳. عثمانی، محمدشفیع (۱۳۷۷)، تفسیر معارف القرآن، تربت جام: احمد جام.
۲۴. عدل، رضوان، (۱۹۰۵ م)، روضه المحتاجین لمعرفه قواعد الدین، قاهره: المكتبه الکبری الامیریه.
۲۵. قمی، احمد بن محمد بن عیسی (۱۴۰۸ ق)، النوادر، چ ۱، قم: موسسه الامام المهدی.
۲۶. کاظمی و دانش آرا (۱۳۹۹)، «تکفیر؛ از پیشگیری رشدمدار تا توجیه فلسفی جرم‌انگاری»، نشریه علمی مطالعات حقوقی معاصر، ۱۹، ۲۹۵ - ۳۱۶.
۲۷. کلینی، محمد یعقوب (۱۴۰۷ ق)، الکافی، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۲۸. قانون مجازات اسلامی، جمهوری اسلامی ایران مصوب: ۱۳۷۵.
۲۹. قانون العقوبات لقطر، شماره ۱۱ سال ۲۰۰۴.
۳۰. قانون العقوبات البحرینی، ۱۹۷۶ م.
۳۱. قانون العقوبات العراقی، شماره ۱۱۱ سال ۱۹۶۹ م.
۳۲. قانون العقوبات الأردنی، شماره ۱۶/۱۹۶۰ م.
۳۳. کد جزای جمهوری اسلامی افغانستان مصوب: ۱۳۹۶.
۳۴. مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳ ق)، بحار الانوار، چ ۲، تهران: موسسه الوفاء.
۳۵. محمدی، محمدی (۱۳۹۵)، تبیین حقوقی و جرم‌شناختی عذارهای نامتعارف، پایان نامه کارشناسی ارشد حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.
۳۶. نجفی، محمدحسن (۱۹۸۱ م)، جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۳۷. نیک گهر، عبدالحسین (۱۳۶۹)، مبانی جامعه‌شناسی، چ ۱، تهران: رایزن.
۳۸. ولیدی، محمد صالح (۱۳۸۶)، حقوق جزای اختصاصی، جرائم علیه عفت و اخلاق عمومی و حقوق و تکالیف خانوادگی، چ ۳، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
۳۹. هاشمی، سید حسین (۱۳۹۴)، «قرآن و اصل قانونی بودن جرائم و مجازات‌ها»، قرآن، فقه و حقوق اسلامی، ۲، ۱۹۱-۲۱۸.
۴۰. یزدی، مصباح (۱۳۸۴)، آموزش عقاید، چ ۱۷، تهران: شرکت چاپ و نشر بین الملل

سازمان تبلیغات.

۴۱. یزدی، سید محمد کاظم (۱۴۲۵ ق)، العروه الوثقی، قم: مکتب آیه الله العظمی السید السیستانی.

(ب) منابع انگلیسی

42. Dworkin, G, (2010) paternalism, in: Stanford Encyclopedia of philosophy, <http://plato.Stanford.edu/>.
43. the Delhi Agricultural Cattle Preservation Act 1994.
44. THE HARYANA GAUVANSH SANRAKSHAN AND GAUSAMVARDHAN.
45. AMENDMENT ACT, 2019.
46. THE EHTRAM-E-RAMAZAN ORDINANCE,) Ordinance XXIII OF 1981).
47. Stanton,J,2006, the limis of law, in: Stanford Encyclpedia of philosophy, URL=<http://plato.Stanford.edu/>
48. Simester, A.P. and Sullivan, G.R. (2001), Criminal Law Theory and Doctrine,1st edition,Hart Publishing, Oxford.
49. Simmons, A. John, (2001), Justification and Legitimacy, Essays on Rights and Obligations, Cambridge university press.